

หลักการแก้ไขปัญหอนามัยชุมชน

ไพบูลย์ โล่ห์สุนทร*

การแก้ไขปัญหอนามัยของชุมชนเก่าที่ผ่านมามีในอดีต มักอาศัยประสบการณ์ความรู้ทางทฤษฎี และ วิธีการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเป็นเกณฑ์ ไม่มีการรวบรวมข้อมูลมาวิเคราะห์และวางแผนแก้ไขปัญหอนามัยของชุมชน ทำให้การแก้ไขปัญหานั้นไม่ตรงกับความต้องการของชุมชนและมีอุปสรรคต่าง ๆ มากทำให้เสียเวลาและงบประมาณเพิ่มขึ้น

การค้นหปัญหอนามัยของชุมชน สาเหตุของปัญหา และ ความต้องการของชุมชน ช่วยให้การนำเอาทรัพยากร เช่น บุคลากร เงิน วัสดุ และ อุปกรณ์สาธารณสุขที่มีอยู่อย่างจำกัดมาจัดบริการให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน

แพทย์และบุคลากรทางสาธารณสุขอื่น ๆ เมื่อออกไปปฏิบัติงานในโรงพยาบาล, สถานีนามัย หรือหน่วยงานสาธารณสุขอื่น ๆ ในชุมชน ย่อมมีหน้าที่และความรับผิดชอบในการที่จะช่วยแก้ไขปัญหอนามัยของชุมชน นายแพทย์ผู้อำนวยการโรงพยาบาลอำเภอมีหน้าที่ในการจัดทำแผนปฏิบัติงานของโรงพยาบาลอำเภอร่วมกับสาธารณสุขอำเภอ เพื่อ

นำไปรวมเป็นแผนงานสาธารณสุขของอำเภอ และเป็นกรรมการในคณะกรรมการวางแผนและประเมินผลของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด และเป็นกรรมการในคณะกรรมการที่ปรึกษาการสาธารณสุขของอำเภอนั้น บุคลากรสาธารณสุขอื่น ๆ ก็มีส่วนรับผิดชอบในการวางแผนงานสาธารณสุขอำเภอด้วย ในระดับจังหวัดก็มีการวางแผนงานสาธารณสุข

* ภาควิชาเวชศาสตร์ป้องกันและสังคม คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ของจังหวัด ให้สอดคล้องกับนโยบายและแผนงานของกระทรวงสาธารณสุข โดยให้เหมาะสมกับปัญหาและความต้องการของจังหวัด ดังนั้น แพทย์และบุคลากรสาธารณสุขทุกสาขา ควรจะได้มีความรู้ และ ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักและวิธีการในการแก้ไขปัญหอนามัยของชุมชน

ขั้นตอนในการแก้ไขปัญหอนามัยชุมชนประกอบด้วย

1. การสำรวจอนามัยชุมชน (Community Health Survey)

- 1.1 การสำรวจอนามัยชุมชนจากการสัมภาษณ์
(Community health interview survey)
- 1.2 การสำรวจอนามัยชุมชนจากการตรวจ
(Community health examination survey)
- 1.3 การสำรวจอนามัยชุมชน จากเวชระเบียนผู้ป่วย
(Community health record survey)

2. การวินิจฉัยอนามัยชุมชน (Community Health Diagnosis)

- 2.1 การวิเคราะห์ข้อมูล (Data analysis)
- 2.2 การกำหนดและเลือกปัญหาอนามัย
(Identification and selection of the health problems)
- 2.3 การจัดลำดับความสำคัญของปัญหอนามัย
(Priorities setting of the health problems)
- 2.4 การวินิจฉัยสาเหตุของปัญหา

3. การแก้ไขอนามัยชุมชน (Community Health Treatment)

- 3.1 การกำหนดวัตถุประสงค์ (Setting objectives)
- 3.2 การเลือกประชากรเป้าหมาย
(Choosing target population)
- 3.3 การเลือกวิธีการแก้ไข (Choosing method of treatment)
- 3.4 การวางแผนงาน (Program plan)
- 3.5 การดำเนินงานตามแผน
(Implementation)

4. การประเมินผลอนามัยชุมชน (Community Health Evaluation)

- 4.1 การประเมินผล ระยะสั้น
(Short-term evaluation)
- 4.2 การประเมินผลระยะยาว
(Long-term evaluation)

1. การสำรวจอนามัยชุมชน (Community Health Survey)

การสำรวจอนามัยชุมชนเป็นการค้นหาและรวบรวมข้อมูลที่ต้องการทางด้านอนามัยชุมชน การสำรวจอนามัยชุมชนโดยทั่วไปมีประโยชน์ในการที่จะได้ศึกษาปัญหาอนามัยของชุมชน ความขาดแคลนของบริการทางด้านอนามัยชุมชน ทรัพยากรในท้องถิ่น ตลอดจนสาเหตุของปัญหาและข้อมูลอื่น ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนแก้ปัญหาอนามัยของชุมชน การประเมินผลระบบบริการทางการแพทย์และอนามัย และการให้การศึกษแก่บุคลากรทางการแพทย์และอนามัย

ในการสำรวจอนามัยชุมชน ข้อมูลที่สำคัญซึ่งจะต้องสำรวจแบ่งออกเป็น 6 หมวดใหญ่ คือ

ก. ข้อมูลทางประชากรศาสตร์ (Demography)

- 1.1 ลักษณะประชากรและสถานะภาพต่าง ๆ ของประชากรใน

หมู่บ้าน เช่น เพศ อายุ เชื้อชาติ สถานะภาพการสมรส ฯลฯ

- 1.2 สภาพการเคลื่อนย้ายของประชากร เช่น การย้ายเข้าและออกของประชากรในหมู่บ้าน
- 1.3 การกระจายของประชากรในหมู่บ้านตามเพศและอายุ
- 1.4 อัตราเพิ่มของประชากรในหมู่บ้านในรอบปีที่ผ่านมา
- 1.5 ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และ ความเชื่อถือต่าง ๆ

ข. ข้อมูลทางเศรษฐกิจและสังคม (Socioeconomics)

- 2.1 อาชีพปัจจุบัน อาชีพหลัก อาชีพรอง
- 2.2 สถานะการงาน เช่น ความสามารถในการทำงานได้หรือไม่
- 2.3 ลักษณะรายได้ รายบุคคล และ ครอบครัว
- 2.4 ลักษณะรายจ่าย รายบุคคล และ ครอบครัว
- 2.5 ระดับการศึกษา ความมุ่งหวังเกี่ยวกับการศึกษาและโอกาสที่ได้ศึกษา

- 2.6 การติดต่อซื้อขาย เช่น ข้าว และ พืชไร่ต่างๆ
  - 2.7 การติดต่อกับโรคภายนอก เช่น การคมนาคม หนังสือพิมพ์
  - 2.8 ผู้นำท้องถิ่น
  - 2.9 อื่น ๆ
- 3. ข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม (Environmental Characteristics)**
- 3.1 สภาพและลักษณะบ้าน
  - 3.2 สภาพบริเวณบ้าน เช่น การใช้บริเวณบ้าน ความสะอาด
  - 3.3 แหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ สภาพของน้ำ ความพอเพียง, การเก็บน้ำ การเตรียมน้ำดื่ม และน้ำใช้
  - 3.4 การกำจัดขยะมูลฝอยและน้ำเสีย
  - 3.5 ส้วม จำนวนครอบครัวที่มีส้วมใช้, สถานที่ตั้ง, ความสะอาด
  - 3.6 แมลงและสัตว์ที่เป็นพาหะของโรค
  - 3.7 สัตว์เลี้ยงในบริเวณบ้าน
- 4. ข้อมูลเกี่ยวกับสถิติชีพและอนามัย (Vital and Health Statistics)**
- 4.1 ข้อมูลเกี่ยวกับการตั้งครรภ์ และการให้กำเนิด (Pregnancy and birth) เช่น อัตราเกิด
  - 4.2 ข้อมูลเกี่ยวกับการเจ็บป่วย (Morbidity data) เช่น อัตราป่วยด้วยโรคต่างๆ
  - 4.3 ข้อมูลเกี่ยวกับความทุพพลภาพ (Disability data) เช่น อัตราคนพิการจากสาเหตุต่างๆ
  - 4.4 ข้อมูลเกี่ยวกับการตาย (Mortality data) เช่น อัตราตายจากสาเหตุต่างๆ
  - 4.5 ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิคุ้มกัน (Vaccination data) เช่น ฝีดาษ วัณโรค
  - 4.6 องค์ประกอบที่เสี่ยงต่อการเกิดโรค (Risk factors) เช่น บุหรี่ เหล้า ยาเสพติด เป็นต้น
- 5. ข้อมูลเกี่ยวกับความรู้, ทักษะคติ และการปฏิบัติทางด้านอนามัย (Health knowledge, attitude and practice)**
- 5.1 ความรู้ด้านอนามัยทั่วไป เช่น
    - อนามัยส่วนบุคคล

- ความรู้เกี่ยวกับ โรคต่าง ๆ
  - สถานบริการทางการแพทย์ และ พลา นามัย ตลอดจน การป้องกันโรค
  - ความเชื่อถือที่มีอิทธิพล ต่อสุขภาพและอนามัย
  - การปฏิบัติตนขณะเจ็บป่วย
- 5.2 ความรู้ด้านอนามัยเฉพาะเรื่อง เช่น
- ความรู้ ท่าที่ และ การปฏิบัติเกี่ยวกับการวางแผนครอบครัว
  - ความรู้, ท่าที่ และ การปฏิบัติเกี่ยวกับอนามัยช่องปาก

6. ข้อมูลเกี่ยวกับบริการด้านการแพทย์ และอนามัย

(Medical and health care)

- 6.1 สถานบริการด้านการแพทย์ และอนามัยของรัฐและเอกชน ในหมู่บ้าน และเขตใกล้เคียง
- 6.2 การใช้บริการด้านการแพทย์ และอนามัยของประชากร
- 6.3 เจตนาคติของประชากรต่อ สถานบริการด้านการแพทย์ และอนามัย

- 6.4 หมอคำแย และ หมอชาวบ้าน
- 6.5 ร้านขายยาในหมู่บ้านและเขตใกล้เคียง
- 6.6 อื่น ๆ

วิธีการสำรวจอนามัยชุมชน แบ่งออกได้เป็นสามแบบดังนี้ คือ

1.1 การสำรวจอนามัยชุมชนจากการสัมภาษณ์

(Community health interview survey)

การสำรวจอนามัยชุมชนแบบนี้อาศัย การสัมภาษณ์เป็นหลัก โดยส่งคนไปสัมภาษณ์ตามแบบสอบถาม โดยมากมักเป็นกลุ่มอาการของโรค, ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม, ลักษณะทางประชากรศาสตร์ และข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง การสำรวจแบบนี้ผู้สัมภาษณ์ควรพยายามชี้แจงให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เข้าใจ และสังเกตปฏิกิริยาของผู้ตอบด้วย ควรบันทึกเฉพาะสิ่งที่ได้รับการบอกเล่า

1.2 การสำรวจอนามัยชุมชนจากการตรวจ

(Community health examination survey)

การสำรวจอนามัยชุมชนแบบนี้ อาศัย การตรวจร่างกาย, การทดสอบทางคลินิก และ

การตรวจทางห้องปฏิบัติการอื่นๆ แบบนี้ได้ผลดีในการสำรวจเกี่ยวกับเรื่องโรคต่างๆ แต่ค่าใช้จ่ายสูง เพราะต้องการอุปกรณ์ทางการแพทย์ไว้สำหรับใช้ในการตรวจต่างๆ เช่น การตรวจวัดระดับความดันโลหิต, ระดับน้ำตาล และ ไชมันในเลือด ตลอดจนการตรวจหาอัตราป่วยของโรคต่างๆ ในชุมชน ข้อมูลที่ได้มีความแน่นอนและถูกต้องมากกว่าการสัมภาษณ์

1.3 การสำรวจอนามัยชุมชนจากเวชระเบียนผู้ป่วย (Community health record survey)

การสำรวจอนามัยชุมชนแบบนี้ได้ข้อมูลจากเวชระเบียนผู้ป่วยที่โรงพยาบาล, คลินิก, สถานีอนามัย และ หน่วยงานอื่น ๆ ในชุมชนที่เกี่ยวข้อง คุณภาพของข้อมูลขึ้นอยู่กับการเก็บรวบรวมบันทึกของผู้ป่วยว่ามีความสมบูรณ์มากน้อยเพียงใด ข้อมูลที่ได้มีขีดจำกัดเนื่องจากได้เฉพาะข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในเวชระเบียนผู้ป่วยเท่านั้น

การสำรวจอนามัยชุมชนทั้งสามแบบดังกล่าว อาจแบ่งง่าย ๆ ตามลักษณะของเวลาการศึกษาดังนี้ คือ

1. การศึกษาระยะสั้นที่จุดเวลาใดเวลาหนึ่ง (Cross-sectional studies)

เป็นการศึกษาหรือสำรวจที่กระทำขึ้นตรงจุดเวลาใดเวลาหนึ่ง เช่น การตรวจสุขภาพของนักเรียนก่อนเข้าเรียน การสำรวจหาโรคพยาธิปากขอในชุมชนตอนต้นปี เป็นต้น การศึกษาแบบนี้เป็นการศึกษาถึงความชุกชุมของโรคในชุมชน (Prevalence study)

ข้อดี

1. สามารถทำเสร็จในระยะเวลาอันสั้น
2. ถูกและเสียเวลาน้อย
3. กลุ่มตัวอย่างไม่ค่อยขาดหายไป ทุกคนตอบคำถามในเวลาใกล้เคียงกัน
4. ตัวแปรไม่ถูกเปลี่ยนโดยเวลา

ข้อเสีย

1. มีความลำเอียงในการให้คำตอบเกี่ยวกับสิ่งที่ผ่านมา (Biased recall)
2. ความถูกต้องของคำตอบขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพของส่วนบุคคล
3. ศึกษาได้เฉพาะในอดีต กับ ปัจจุบัน

2. การศึกษาระยะยาว (Longitudinal study)

เป็นการศึกษาหรือสำรวจที่กระทำสืบต่อเนื่องกันในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง โดยการศึกษาตามกลุ่มตัวอย่าง หรือ ประชากรที่ทำการ

ศึกษาเพื่อสังเกตการเปลี่ยนแปลงของตัวแปรต่าง ๆ ที่ทำการศึกษา หรือ เพื่อศึกษาอุบัติการณ์ของโรคที่เกิดขึ้นในชุมชน (Incidence study)

ข้อดี

1. ข้อมูลถูกต้องมากขึ้น
2. ผู้สำรวจมีโอกาสได้ศึกษาด้วยตนเองมากขึ้น และ ศึกษาได้ละเอียดขึ้น
3. เห็นแนวโน้มของปัญหา

ข้อเสีย

1. เสียเวลาและเงินมากขึ้น
2. กลุ่มตัวอย่างอาจหยุคให้ความร่วมมือหรือหายไป
3. ปัญหาอาจเปลี่ยนไปจากการเปลี่ยนคำตอบหรือเปลี่ยนไปจริงตามสภาพแวดล้อม

ขั้นตอนในการสำรวจอนามัยชุมชนประกอบด้วย

1. การเตรียมการสำรวจ

1. กำหนดขอบเขตของประชากรและวัตถุประสงค์ของการสำรวจ
2. สร้างแบบสอบถามตามความมุ่งหมายของการสำรวจ
3. ทดสอบแบบสอบถามกับประชากรที่ต้องการสำรวจ

4. แก้ไขแบบสอบถาม

5. ติดต่อเจ้าหน้าที่จังหวัด อำเภอ และผู้นำท้องถิ่นเกี่ยวกับเรื่องการสำรวจ

6. เตรียมเขตสำรวจล่วงหน้า

— แผนที่ทั่วไป

— บัญชีรายชื่อครอบครัวของแต่ละหมู่บ้าน

— สภาพทั่วไปของเขตสำรวจ ตลอดจนการคมนาคม

7. สุ่มเลือกตัวอย่างหมู่บ้านและครอบครัวที่จะทำการสำรวจตามเกณฑ์ที่พึงไว้

8. เลือกเวลาสำรวจ

เลือกเวลาที่ชาวบ้านอยู่และสะดวกที่จะให้ความร่วมมือ การสำรวจในฤดูฝนมักมีอุปสรรค เพราะการคมนาคมไม่สะดวกและเป็นฤดูกาลทำนา

9. เตรียมงบประมาณในการสำรวจ

10. เตรียมเจ้าหน้าที่สำหรับการสำรวจ การใช้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นทำการสำรวจ จะทำให้การติดต่อกันดีขึ้น และได้รับความไว้วางใจมากขึ้น ควรเตรียมเจ้าหน้าที่ทำงานกันเป็นทีม

- 11. เตรียมอุปกรณ์ในการสำรวจ และมีบัญชีรายชื่ออุปกรณ์ต่างๆ ในการสำรวจ
- 12. เบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ยานพาหนะ อาหาร น้ำ วัคซีนและยาป้องกันโรค ฯลฯ

2. การดำเนินการสำรวจ

- 1. แสดงตัวและชี้แจงจุดประสงค์ของการมาสำรวจ
- 2. สร้างความสัมพันธ์และความเข้าใจอันดีกับชาวบ้าน
- 3. ควรตรวจสอบว่าข้อมูลในแบบสอบถามได้ครบถ้วนหรือไม่ มีคำถามใดหรือข้อความใดที่ขาดไปหรือไม่ชัดเจน
- 4. อบรมเจ้าหน้าที่ที่จะออกไปทำการสำรวจเป็นระยะ ๆ เพื่อป้องกันข้อผิดพลาดที่อาจเกิดขึ้นในการสำรวจครั้งหลัง ๆ
- 5. มีผู้เฝ้าเทศงานออกไปช่วยอธิบายเวลาที่มิใช่ข้อสงสัย
- 6. รวบรวมข้อมูลตามตารางเวลาที่กำหนดไว้สำหรับสำรวจหมู่บ้านต่างๆ

2. การวินิจฉัยอนามัยชุมชน (Community health analysis)

การวินิจฉัยอนามัยชุมชน เป็นการวินิจฉัยเพื่อที่จะทราบว่าอะไรคือปัญหาอนามัยที่สำคัญของชุมชนหรือของเขตท้องที่ ที่จะทำการแก้ไขปัญหา (Program area) และอะไร

คือ สาเหตุของปัญหานั้น ๆ นอกจากนั้นก็เพื่อจะได้ทราบลักษณะทั่วไปของชุมชน และลักษณะทรัพยากรของท้องถิ่น และงานขั้นต่อไปในระยะนี้ได้แก่ การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา เพื่อประโยชน์ในการพิจารณาจัดสรรทรัพยากรเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ และประโยชน์ในการพิจารณาเลือกปัญหาามาแก้ไขก่อน หลังตามความจำเป็นรีบด่วนของแต่ละปัญหา และตามกำลังทรัพยากรที่จะอำนวยขึ้นตอน ในการวินิจฉัยอนามัยชุมชนประกอบด้วย

2.1 การวิเคราะห์ข้อมูล (Data analysis)

เมื่อรวบรวมข้อมูลแล้ว จะต้องจัดระเบียบของข้อมูลและแยกประเภทข้อมูลออกเป็นส่วนต่างๆ เพื่อสามารถให้คำตอบที่ต้องการได้หลักในการวิเคราะห์ข้อมูลประกอบด้วย

- 1. การแยกประเภทของข้อมูล ข้อมูลทางด้านอนามัยชุมชนที่ต้องการอาจแยกออกเป็น 4 หมวดใหญ่ คือ
  - ก. ลักษณะทั่วไปของชุมชน ได้แก่ ข้อมูลทางด้านประชากรศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคม และอนามัยสิ่งแวดล้อม
  - ข. ปัญหาอนามัยของชุมชน ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับการเกิด การเจ็บป่วย ความพิการและการตายต่าง ๆ

- ก. สาเหตุของปัญหา ได้แก่ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิคุ้มกันโรค องค์ประกอบที่เสี่ยงต่อการเกิดโรค (Risk factors) และข้อมูลอื่นๆ ที่เป็นสาเหตุของปัญหา
  - ง. ลักษณะจำเพาะของทรัพยากรและความต้องการทางด้านอนามัยชุมชน
2. **การลงรหัส (Coding)** เป็นการเปลี่ยนข้อมูลดิบเป็นสัญลักษณ์ตัวเลข ทำให้สามารถจัดเข้าตารางและนับจำนวนได้ ในการลงรหัสจะต้องจัดทำคู่มือการลงรหัส ฝึกฝนพนักงานลงรหัส และมีการตรวจสอบการลงรหัส
  3. **การเข้าตาราง (Tabulation)** เป็นการนับเพื่อกำหนดจำนวนของรายการต่างๆ ที่แยกไว้ในตาราง โดยนับจำนวนรายการที่เหมือนกันในแต่ละรหัสที่ตั้งไว้เข้าด้วยกันการเข้าตารางอาจทำโดยใช้มือแจกนับหรือใช้เครื่องจักรแจกนับก็ได้ ถ้าข้อมูลมีจำนวนน้อยการแจกนับโดยใช้มือประหยัดกว่า และใช้เวลาน้อยกว่า ถ้าข้อมูลมีจำนวนมากการใช้เครื่องจักรแจกนับเป็นวิธีที่สะดวกและรวดเร็ว

4. การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงสถิติ

การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงสถิติเป็นการอธิบายลักษณะของประชากรที่ศึกษา จากข้อมูลที่รวบรวมได้จากตัวอย่าง และสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล โดยหาค่าทางสถิติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น

1. ลักษณะแบบอย่างของกลุ่ม ค่าถัวเฉลี่ย การกระจายของตัวแปรต่าง ๆ
2. ความผันแปรของแต่ละบุคคลในกลุ่ม
3. ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่าง ๆ

2.2 การกำหนดและเลือกปัญหาอนามัย (Identification and selection of The health problems)

การที่จะกำหนดว่าอะไรเป็นปัญหามัธยมศึกษาหรือไม่นั้น จำเป็นจะต้องอาศัยดัชนีทางอนามัย (Health indices) เป็นเครื่องชี้บ่ง ดัชนีที่ใช้กันทั่วไปได้แก่ อัตราป่วย อัตราตาย อัตราพิการและดัชนีอื่น ๆ ที่ใช้วัดเปรียบเทียบได้ เช่น น้ำหนักและส่วนสูง เพื่อเปรียบเทียบดูว่าร่างกายเจริญตามปกติหรือไม่ ในการกำหนดและเลือกปัญหามัธยมศึกษา จึงจำเป็นที่จะต้องนำผลการสำรวจเกี่ยวกับอัตราป่วย อัตราตาย หรืออัตราความพิการ มาเปรียบเทียบกับเกณฑ์มาตรฐานหรือสถิติต่าง ๆ ที่ควรจะเป็น